

HET MUNTATELIER VAN WALEM OP DE NUMISMATISCHE KAART GEPLAATST

Willy Geets

INLEIDING

Walem, vandaag een kleine deelgemeente van Mechelen aan de linkeroever van de Nete, bezat in woeliger tijden een muntatelier van het hertogdom Brabant. Inderdaad sloeg Filips van Saint-Pol tussen 1420 en 1422 munt te Walem in zijn functie van ruwaard (lees, in hedendaags Nederlands, gouverneur of tijdelijk regent) van dit hertogdom. Ook de Staten van Brabant hebben in dit kleine dorp vergaderd. U ziet, Walem heeft wel meer vlees in de kuip dan alleen haar 19de eeuws fort.

Vooraleer aandacht te schenken aan de munten keren we terug in de tijd en maken de situatieschets van de Vrijheid Walem (of, zoals toen gespeld, "Waelhem") en peilen we naar de genealogie van Philips van Saint-Pol.

DE VRIJHEID WAEHEM

Walem was centraal gelegen in het toenmalige hertogdom Brabant-Limburg, maar lag in de schaduw van de Heerlijkheid Mechelen, die op dat ogenblik tot het machtige Vlaanderen behoorde. De gunstige ligging ervan op de as Antwerpen-Brussel, aan de oversteekplaats van de Nete, vormde door de eeuwen heen een grote bron van inkomsten, maar maakte deze plaats tevens het decor van militaire activiteiten.

De vroege geschiedenis van de Vrijheid Walem wordt beschreven in *Histoire des Environs de Bruxelles* door Alphonse Wauters [14]. Over de keure van de Vrijheid Walem uit 1365 publiceerde Alfons Gielens, conservator van het Staatsarchief te Antwerpen [8]. Wie geboeid is door de geschiedenis van Walem en zijn heemkundige kennis wil aanscherpen, raadplege de webstek van de *Heemkundige Kring dr. Croquet* op www.heemkundewalem.be. De lezer vindt er een uitgebreid overzicht van lokale informatie, genealogie, geschiedenisbronnen, enz., verrijkt met nuttige links naar andere websites.

Deze publicaties leren ons dat Walem op het einde van de 12de eeuw eigendom was van de Berthouts, heren van Mechelen, Duffel en Geel, enz. Uit een document van 1255 blijkt dat het dorp op dat ogenblik reeds eigen schepenen had, en dat de exacte grenzen van de Vrijheid Walem zouden zijn vastgelegd op de zondag na de octaven van Driekoningen van dat jaar. De oppervlakte van de Vrijheid Walem was overigens beperkt, namelijk 68 bun-

der of ongeveer 84 hectare (op basis van 1 bunder = 400 roeden en 1 Mechelse roede = 0,003091 ha) [10].

Wat het economisch belang van Walem betreft, geeft A. Wauters [14] enkele relevante statistieken:

- bij de volkstelling van 1435 in Brabant bleek dat Walem 366 haardsteden (lees woningen) telde; in 1480 waren er 121 woningen, een aantal dat evolueerde naar 234 woningen in 1525, 12 woningen, 2 brouwerijen, 7 herbergen, 4 handelszaken en 1 buitenverblijf in 1686, en 222 woningen in 1846;
- de auteur schat het aantal inwoners in het midden van de 15de eeuw op meer dan 2.000; hij vermeldt dat er 704 inwoners waren in 1786, 1102 in 1831 en 1035 in 1846.

De eerst drastische en dan geleidelijke afname van de bevolking van Walem van de 15de tot het begin van de 19de eeuw had meerdere oorzaken, waaronder de verwoestende brand van 14 juli 1458 (die 200 woningen vernielde), bezettingen en onlusten ten tijde van Karel V, de plundertochten van de beruchte Gelderse krijgshoofd Maarten van Rossum in 1542, de bijna volledige verwoesting van Walem door de Spanjaarden op 18 oktober 1576 (Sint-Lucasdag) in volle godsdienstoorlog, het hernemen van de vijandelijkheden met de Noordelijke Nederlanden na 1621, en tenslotte de pest in 1636 in Mechelen en omstreken. Het is evident dat de overlevende inwoners hun heil zochten op veiligere plaatsen, en Walem daardoor met de tijd een leegloper heeft gekend.

WALEM EN FILIPS VAN SAINT-POL ^{1/}

Om het verband tussen Walem en Filips van Saint-Pol toe te lichten, gaan we de verschillende verpandingen na die Walem heeft ondergaan vanaf Catharina Berthout. Zij was de enige dochter en laatste afstammeling van Hendrik IV Berthout, heer van Duffel en Geel, en bracht de Vrijheid Walem in 1353 mee als bruidschat bij haar huwelijk met Diederik van Hoorne, heer van Perwez (zie De Cantillon [3]). Hun zoon Willem (Guillaume) liet slechts één dochter na, Maria, die trouwde met Jan Stuart, graaf van Marr en van Yerniac. Wanneer deze gravin van Marr weduwe werd en in financiële moeilijkheden raakte, verkocht zij in 1410 "*la haute et basse justice de Duffel et Waelhem, moyennant 20 000 couronnes de France dont la valeur fut fixée à 41 plaques la pièce*" aan Antoon van Bourgondië, de toenmalige hertog van Brabant (zie De Coster [4]).

Deze Antoon (° 1384 – † 1415) was de tweede zoon van Filips de Stoute van Bourgondië en Margareta van Male, en broer van Jan zonder Vrees († 1419); hij verwierf zijn hertogelijke titel van Brabant op een vrij gecompliceerde wijze, en wel als volgt.

In 1355 volgde Johanna haar vader Jan III op als hertogin van Brabant. Omdat haar huwelijk met de intussen overleden Wenceslas I van Luxemburg kinderloos was gebleven, stelde ze in 1396 haar nicht Margareta van Male en haar zonen officieel aan als haar erfgenamen. Margareta was immers de dochter van Johanna's zuster en haar nauwste bloedverwante. Nadat deze opvolgingsregeling in 1401 ook door de Staten van Brabant was bekrachtigd, droeg Johanna het feitelijk bestuur van Brabant over aan Margareta, die er haar zoon Antoon als ruwaard aanstelde. Na het overlijden van zijn moeder in 1405 kreeg Antoon ook het voogdijschap over Antwerpen; het werd opnieuw verenigd met Brabant, waarvan het sinds 1356 was gescheiden.

Na de dood van Johanna werd Antoon volwaardig hertog van Brabant; hij onderschreef er op 18 december 1406 de Blijde Inkomst. Enkele maanden voordien had hij een familieverbond gesloten met zijn broer Jan zonder Vrees en zijn zwager Willem VI, graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland. Zijn eerste vrouw Johanna van Saint-Pol (dochter van Walerand van Luxemburg, graaf van Ligny en Saint-Pol) schonk hem drie kinderen, onder andere de latere Jan IV en onze Filips. Na haar overlijden in 1407 hertrouwde Antoon in 1409 met Elisabeth van Görlitz, eveneens uit het Luxemburgse Huis. Dit huwelijk verschafte hem in 1411 de titel van hertog van Luxemburg, evenals de keizerlijke erkenning van zijn opvolging in Brabant.

Inmiddels nam de strijd om de macht in Frankrijk, waarbij Antoon zijn broer Jan zonder Vrees steunde, een hachelijke wending. Antoon wist zich uit de dreigende omsingeling van het Bourgondische kamp te redden door de Vrede van Atrecht tot stand te brengen (4 september 1414). Nadien bleef hij trouw aan de Franse koning, in wiens dienst hij in 1415 sneuvelde in de Slag bij Azincourt tegen de Engelsen. In het hertogdom Brabant werd hij opgevolgd door zijn oudste zoon Jan (° 1403 – † 1427), die op dat ogenblik slechts 12 jaar oud was.

Tot zijn meerderjarigheid in 1418 (op de leeftijd van 15 jaar, naar het Ripuarische of middelfrankische gewoonterecht) stond Jan IV onder voogdij van een regentenraad, samengesteld uit leden van de Staten van Brabant. Deze raad regelde trouwens het huwelijk van Jan IV met Jacoba van Beieren, de weduwe van de Franse *dauphin* en gravin van Holland, Zeeland en Henegouwen. Het was de bedoeling om door deze echtverbintenis, die op 10 april 1418 te Den Haag voltrokken werd, een grote machts-concentratie te doen ontstaan, maar uiteindelijk legde ze de basis voor de opslorping van deze vorstendommen door het Bourgondische huis. Jan IV raakte immers spoedig in onmin met Jacoba, onder meer omdat hij haar belangen van gravin van Holland en Zeeland onvoldoende verdedigde tegen de manipulaties van haar oom Jan van Beieren, elect^{2/} van Luik. Bijgevolg vroeg Jacoba de paus om ontbinding van hun huwelijk. Het eigenzinnige beleid van Jan IV stuitte ook in de Brabantse steden op verzet. Toen Jacoba in april 1420 Jan IV verliet, kozen de Staten van Brabant dan ook partij voor haar, en beslisten ze op een bijeenkomst te Vilvoorde op 29 november 1420 om Jan's jongere broer Filips van Saint-Pol (° 1404 – † 1430) aan te stellen tot ruwaard van Brabant.

Henegouwen ging naar een telg uit het huis van Luxemburg en Holland-Zeeland ging naar naar Filips van Bourgondië, graaf van Vlaanderen.

*Jan IV en zijn jongere broer Philips van Saint-Pol
Afbeelding door Antonio de Succa [18]*

Aan het ruwaardschap van Filips van Saint-Pol kwam reeds een einde in de eerste maanden van 1422, toen Jan IV, Filips van Saint-Pol en de Staten van Brabant een verzoeningsverdrag ³⁾ sloten, waarbij Filips van zijn ruwaardschap afzag mits een “peyne” van 20.000 gouden kronen, en Jan IV in zijn macht werd hersteld.

Toen Jan IV op 17 april 1427 overleed, volgde Filips hem op in het hertogdom Brabant-Limburg. Hij stierf echter plots op 4 augustus 1430 in Leuven aan de gevolgen van een korte ziekte, terwijl zijn bruid naar hem op weg was. De opvolging van Brabant en Limburg ging op 5 oktober 1430 naar zijn volle neef Filips de Goede, hertog van Bourgondië en sinds 1419-1420 graaf van Vlaanderen, Holland, Zeeland, Artois en Franche-Comté. Op dat ogenblik kwamen Brabant en Vlaanderen dus onder één centraal gezag.

De gravin van Marr bekwam echter Walem terug (de exacte datum is niet bekend). Uit het testament van deze dame blijkt dat de Vrijheden Duffel en Walem terugkeerden naar een tak van de familie Hoorne.

DE MUNTSLAG TE WALEM

Uit eigentijdse documenten blijkt ondubbelzinnig dat Filips van Saint-Pol, tijdens zijn ruwaardschap van Brabant, te Walem munt sloeg voor Brabant. Later muntte hij ook op andere plaatsen, vermoedelijk te Ruminghem (Artois) ^{4/} en te Elincourt ^{5/}. Al zijn munten als hertog van Brabant sloeg hij te Leuven (vanaf 26 augustus 1429, datum van zijn eerste muntordonnantie als hertog).

Filips van Saint-Pol doorbrak te Walem eigenlijk het muntslagmonopolie van de vorst, in casu de hertog van Brabant, door zich rechten als muntheer in zijn hoedanigheid van ruwaard toe te eigenen.

Een factor die in dit verband zeker niet mag worden veronachtzaamd, is het feit dat de Staten van Brabant bij de aanvang van het jaar 1422 te Walem vergaderden. Ze zochten er een uitweg om de woede van keizer Sigismund af te wenden, die zeer verontwaardigd was over de arrestatie van Duitse ridders te Brussel [14]. De keuze van Walem als vergaderplaats was geen éénmalige gebeurtenis: uit de lijst van bijeenkomsten van één of meerdere entiteiten van de Staten van Brabant van A. Uyttebrouck [13] blijkt dat dit tussen 1411 en 1430 zestien keer gebeurde ^{6/}. Dit aantal moet wel worden gezien binnen het perspectief van een totaal van 767 vergaderingen over dezelfde periode. Er bestaat een vermoeden dat deze vergaderingen plaatsvonden in de abdij van Roosendaal, die toen tot Walem behoorde. Als Heer van Duffel en Walem had Filips van Saint-Pol zeer vermoedelijk heerlijke rechten (zoals de beschikking over kamers en ondergeschikten) binnen die abdij. De centrale ligging in het toenmalige Brabant, de beschikbaarheid van de infrastructuur van Roosendaal en vooral de neutraliteit van Walem, te beschouwen binnen de vrijwel continue twisten tussen de voornaamste Brabantse steden, maakten van Walem een geschikte pleisterplaats voor dergelijke bijeenkomsten.

De opening en de sluiting van muntplaatsen stonden in nauw verband met de veilige aanvoer van muntmetaal en met de prijs van het metaal. Dat een muntatelier werd geopend op dezelfde plaats als waar de Staten van Brabant vergaderden, hoeft ons niet te verwonderen. De Staten van Brabant waren immers steeds geïnteresseerd in het uitoefenen van hun toezicht op de muntemissies.

Uit de "Scabinaele aktens der Vryheyd van Waelhem" [15], blijkt dat op 29 april 1578 Jan Froymont een afgebrande hofstee, genaamd "de Munte", verkocht aan de kerk van Walem, en dat op dezelfde datum deze laatste die hofstee doorverkocht aan Lambert Faes en diens echtgenote. De getranscribeerde tekst van beide overeenkomsten [15] wordt hierna weergegeven:

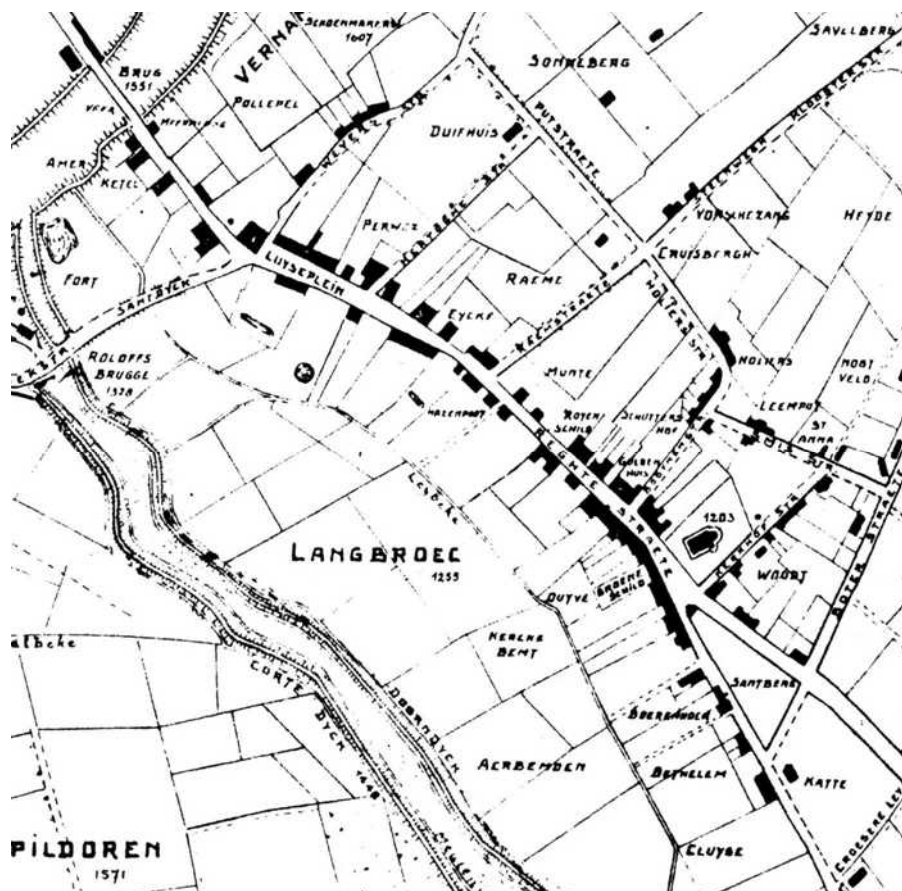
“ De Kerke van Waelhem.

Wij Schepenen der Vryheyte van Waelhem etc. dat op heden datum van desen voor den drossaert ende voor ons comen ende gecompareert is Jan Froymont ende heeft wel ende wettelyk bekent vercocht thebbende bij title van wettige vercooper Carle van Nuffle als kerkmeestere der kerken van Waelhem ende totter zelve kerken behooff zekere affgebrande hoffstede genaempt de munte gelegen inde regte straete comende metter eendere syde aen Jan Degreve ende ten tweeder dabbisse van Roosendaele achter aende Leybeke ende vooraan aan sheeren straete ende warranderende op twee cappuynen sheren cyns ende vyff stuivers effelyk der zelve kerken zonder meer commers van op uitgaende ende naerdien etc. zo es de voorschreven Caerle van nuffle inde qualiteyt voorschreven daarinne gegoeit ende heeft etc etc, gelovende etc behoudelyk etc gedaen op den xxix aprilis xv° lxxvij

Wij Schepenen etc. dat op heden datum van desen voor den drossaert ende voor ons comen ende gecompareert is Caerle van nuffle als kerkmeester der kerke van Waelhem ende heeft inder zelve qualiteyt met auctorisatie van myn heere drossaert ende schepenen voorschreven bekent vercocht thebbende wel ende wettelyk gegoeit ende geërf Lambrecht Faes ende Cathrina N syne wettige huysvrouwe eene affgebrande hofstede gemeynlyk geheten de munte, gelegen in de regte straete alhier comende metter eendere syde aen Jan Degreve ende, ter tweeder dabbisse van Roosendaele achter aan de Leybeke ende vooraan aan sheeren straete ende voorts in alder veughe ende manieren als voorschreven comparant indier voorschreven qualiteyt gecocht ende verkregn heeft op heden datum dezer iegens Jannen Froymont navolgende den erffbrieve daaraf zynde op heden voor ons gepasseert ende daer deze iegenwoordige getranstipeert gewarrandeert op twee cappuynen heden cyns ende vyf stuivers der zelve kerken tsjaers effelijc ende naerdien etc zo es etc gelovende etc behoudelijc etc in kennis etc gedaen opden xxix aprilis xv ° lxxvij”

Deze “regte straete” en “de Munte” zijn afgebeeld op de kaart van de binnenflap van het werk *Van Waelhem tot Walem*, uitgegeven door de *Heemkundige Kring dr. Croquet* [2].

Deze kaart is geen kopie van een historische kaart uit de tijd, maar ze werd in 1941 getekend door G. De Bruyne op basis van de resultaten van het onderzoek van A. Goetstouwers [9]. De historische correctheid van deze kaart moet dus in dit kader worden begrepen.

Kaart van Walem uit 1941 waarop de Munte gesitueerd wordt

“De Munte” zou gelegen zijn tussen de huidige Lakenraamstraat (toen “Raemstraete”) en de huidige Pastorijstraat (toen “Nolierstraete”). De inplanting van “de Munte” zoals A. Goetstouwers deze voorstelt is mogelijk gebaseerd geweest op de volgende tekst, eveneens uit de “Scabinaele akten der Vryheyd van Waelhem” [16]. Hierin wordt de verkoop vermeld, op 5 maart 1609, door Hendrik Ketels, van een erf geheten “De Duyve” samen met “de Munte”, waarvan de tekst een locatie toelaat zoals A. Goetstouwers ze heeft laten optekenen in 1941:

“ 1609 , 5 meert

Transport door Hendrik Ketels en Margareta Valcx syne huysvrouw ten profyte van ... een schoon erve met bauwinge daaropgemaakt, boomgaard en een stuk land agter aan gelegen groot een bunder alhier in de regte straet genaamd de Duyve met 2 andere distincte

erven daaraan of neffense gelegen, d'enen genaemd de Munte palende aan tshuttershof Zuyd, deraemstraet noord, de noliersstraet oost en de rechte straet west. folio 61"

Hendrik Ketels en Margareta Valcx hadden op 26 mei 1604 van het klooster van Roosendael het erf "de Munte" verworven.

Het is natuurlijk verleidelijk aan te nemen dat in de hierboven vermelde documenten, de naam "de Munte" verwees naar een gewezen munt(atelier), hoewel dit niet expliciet is vermeld. Mogelijke resterende twijfels omtrent het bestaan en de exploitatie van een muntatelier worden echter weggenomen door C. P. Serrure [12], die in 1855 schreef dat "hij in het bezit is van een authentieke akte van 4 januari 1423 die het bestaan van een dergelijk atelier bevestigt". Het is een akte waarbij de schepenen van Walem getuigen dat Jan Uter Helecht aan Hendrik Droegbosch, waardijn ^{7/} van de munt die Filips van Saint-Pol daar had, een som had betaald die Jan Uter Helecht gewaarborgd had voor Jan van Arras, de muntmeester ^{8/}. De borgsom bedroeg "86 pont groeten, 3 scellinghe ende eenen penninc".

Preciseren we hierbij dat Henri Drogenbosch in 1417 waardijn was geweest te Vilvoorde (zie De Witte [6], p. 190), in 1418-19 te Maastricht en tot 31 oktober 1421 te Brussel, en Jean d'Arras muntmeester te Brussel tot 31 oktober 1421; de muntslag vond hierbij telkens plaats op naam van Jan IV. Na 31 oktober 1421 tot aan zijn dood in 1427 heeft Jan IV geen munten meer laten slaan. Uit de vermelde akte kan echter worden afgeleid dat Henri Drogenbosch en Jean d'Arras in Walem gemunt hebben nà die datum. Het betreft zo goed als zeker een aanmunting op naam van Filips van Saint-Pol, die moet hebben plaatsgevonden ten laatste tijdens de eerste maanden van 1422, aangezien een aanmunting op zijn naam na het verzoeningsverdrag van mei 1422 als uitgesloten moet worden beschouwd ^{9/}.

Deze schepenenbrief luidt als volgt:

"Wij Scepenen vander Vryheyt van Walem ghemeynlic saluyt, met kennessen der waerheyt. Wij doen te wetene allen lieden hoe dat wij versocht sijn van enen Janne Uter Helecht, anders gheheeten Vander Borch, omme der wittegher waerheyt gherecht ghetughe te ghevene, midsgaders eenen sommen van sessentachtich pont groeten, drie scellinghe ende eenen penninc, die de voers. Jan Vander Borch overgheleegt heeft ende betaelt Heynrich Droegbosch, waerdeyn ons Ghenadichs Heeren van Sympol, van siinder Munten toet Walem, als van borchtochten daer de voers. Jan Vander Borch vore bleven was voer Janne d'Arras, den muntmeester vander selver munten ons Ghenadichs Heeren voergh., ende de voers. Jan d'Arras den coeplieden sculdich bleve was, doen de Munte ghesloten wert, met meer anderen costen daer toe dienende. Ende wat wij scepenen voergh. aldus versocht sijn vanden voers. Janne Vander Borch, ende daer by ende mede ghestaen hebben ende de voers. somme heb-

ben syen betalen, als voreghenoemt staet. Soe hebben wij Scepenen voergh. t' oirconden, dese lettere bezeghelt met onsen ghemeynen zegle in ghetughenessen der waerheit. Ghedaen int jaer Ons Heeren, doen men screef M°CCCC° ende drie en twijntich, den vierden dach in Januario, na costume sHoefs van Camerike. “

Uit deze akte van 4 januari 1423 (1424 n.s.) blijkt dat de Munt van Walem sedert enige tijd niet meer actief was ^{10/}.

Een door De Coster integraal weergegeven ongedateerde “*acte d’empirance*” ^{11/} vermeldt expliciet de munten die te Walem geslagen werden, zonder ze echter te beschrijven of af te beelden. Ze worden aangeduid met een verzamelnaam: “*les deniers appelez en thioiz*” ^{12/}: *johannis thuynen, et les deniers de Brabant forgiez par feu le duc Philippe à Walhem, la pièce à gros et demi de Flandre...*. Aangezien Filips van Saint-Pol in 1430 overleed, is deze tekst vanzelfsprekend later gepubliceerd, waarschijnlijk in de eerste jaren van de regering van Filips de Goede. Laten we onmiddellijk opmerken dat “deniers” vele betekenissen had en hier moet worden gelezen als “munten”. De voor Walem vermelde stukken waren ontegensprekelijk dubbele Brabantse groten, aangezien die op dat ogenblik gelijk waren aan 1,5 Vlaamse groot.

De bronvermelding bij 19de eeuwse auteurs is vaak onvolledig of onbestaande. Dit verklaart waarom ik de door De Coster [4] en De Witte [7] geciteerde archiefdocumenten niet steeds heb teruggevonden. Dit was onder meer het geval voor de bovenvermelde “*acte d’empirance*”. Mijn zoekwerk in de archieven van de Rekenkamer van Brussel heeft echter wel een akte uit 1434 opgeleverd [17], waarin ook een te Walem geslagen munt van Filips van Saint-Pol uitdrukkelijk wordt vermeld. Het gaat hier om een evaluatie van gouden en zilveren munten, met op de rug van de akte de datum “*Janvier mcccc xxxij*”. Onder de hoofding “*Evaluacion de monnaie d’argent*” (sic) staat als dertiende artikel vermeld (getranscribeerd):

“Item le drielande du duc Philippe forgie à Walem ou autre part la pièce pour v esterlins” ^{13/}

Uit deze tekst blijkt dat te Walem dus drielanders ^{14/} werden geslagen. Vermits deze munt, die enkele jaren eerder door Jan IV was gecreëerd, een waarde had van twee Brabantse groten, klopt dit met de vermelding in de door De Coster weergegeven “*acte d’empirance*”. De geciteerde documenten maken geen gewag van de halve en de kwart drielande, maar dat betekent niet dat De Coster [4] ongelijk heeft wanneer hij stelt dat die stukken er ook vervaardigd geweest zijn; in die periode werden de onderverdelingen van een bepaalde denominatie soms niet apart vermeld.

De te Walem geslagen drielande van Filips kende geen lang leven: in de evaluatie van 8 mei 1434 (Leuven) worden, in een exhaustieve lijst, de zilveren munten vermeld die door Filips de Goede voor Brabant als gang-

baar werden beoordeeld. De drielanders van Filips van Saint-Pol komt in deze lijst niet voor; de te Brussel en Valenciennes geslagen drielanders van Jan IV echter wel. Alle niet vermelde munten worden in deze akte voor "bijloen" (of nietig) verklaard.

De munten die Filips te Walem liet slaan zijn exacte imitaties van de Brabantse hele, halve en kwart drielanders van zijn broer Jan IV. Zoals gebruikelijk in deze periode vertonen ze geen muntplaatsteken. Filips identificeert zich op de munten van Walem als graaf van Ligny ^{15/} en van Saint-Pol (zie hierna). Later, na de dood van zijn broer, stelde Filips zich voor als hertog van Brabant op de munten die hij tussen 1427 en 1430 te Leuven liet vervaardigen ^{16/}.

De drielanders en zijn onderverdelingen worden hierna in detail beschreven ^{17/}.

(Schaal 1,5: 1)

1. Drielanders (dubbele groot)

Vz: Twee schuin geplaatste schilden met een gevierendeeld wapen raken elkaar (het linker met 1. Brabant in spiegelbeeld, 2. en 3. Bourgondië en 4. Limburg in spiegelbeeld, en het rechter met 1. en 4. Brabant, 2. en 3. Limburg) ^{18/}; tussen beide, een lelie; de schilden zijn geplaatst op een dubbele epicycloïde, waarvan de snijpunten eindigen op een lelie; in de inspringende hoeken van de epicycloïde, een bloem met drie blaadjes; rondom, tussen twee parelcirkels, ✠PHS:BRAB:COM:LIDEL:ET:SCTI:PAVLI

Kz: Een kort gevoet kruis, met in het eerste kwartier de leeuw van Limburg, in het tweede en derde de lelie van Bourgondië en in het vierde de leeuw van Brabant; rondom, een parelcirkel, ✠MONE:TA:PHI:BRABA:TIC, een parelcirkel, ✠SIT:DOMED:DOMIDI:BCDICTVM en een parelcirkel.

Zilver – 29 mm Ø – 2,86 g – verzameling Penningkabinet, Brussel.

A. De Witte [6], nr. 452.

(Schaal 1,5: 1)

2. Halve drielanders (groot)

Vz: Als van nr. 1, maar met ✠PHS:BRAB:COM:LIDCI:Z:SCTI:PAVLI als omschrift.

Kz: Als van nr. 1, maar met ✠MOΔETA:PHI:BRABA als binnenschrift en ✠SIT:DOMED:DOMIDI:BEDEDICTVM als buitenschrift.

Zilver – 25 mm Ø – 2,12 g – verzameling Penningkabinet, Brussel.

A. De Witte [6], nr. 453.

(Schaal 1,5: 1)

3. Kwart drielanders (halve groot)

Vz: Als van nr. 1, maar met ✠PHS:BRAB:COM:LIDCI:Z:SCTI:PAV als omschrift.

Kz: Een kort gevoet kruis, met in het tweede kwartier de lelie van Bourgondië en in het derde de leeuw van Brabant; rondom, een parelcirkel, ✠MOΔETA:PHI:BRAB, een parelcirkel, ✠SIT:DOMED:DOMIDI:BEDEDICTV en een parelcirkel.

Zilver – 19 mm Ø – 0,87 g – verzameling Penningkabinet, Brussel.

A. De Witte [6], nr. 454.

Merk op dat deze munten op hun keerzijde expliciet verwijzen naar Brabant. Slagaantallen en allooï zijn niet bekend vanwege het ontbreken van een muntordonnantie. De drielanders of dubbele groot dient op zijn minst te worden beschouwd als zeer zeldzaam, terwijl de halve en de kwart drielanders van de grootste zeldzaamheid zijn.

De gewichten van de afgebeelde munten van Filips zitten respectievelijk 3 % en 1,4 % onder de gewichten van de drielanders en halve drielanders van Jan IV; voor de kwart drielanders is dit echter 18%, hoewel het bestudeerde exemplaar geen expliciete sporen van snoeien vertoont.

TEN ONRECHTE AAN WALEM TOEGESCHREVEN MUNTEN

Behalve de drie bovenvermelde stukken, waarvan met zekerheid mag worden gesteld dat ze in Walem werden geslagen, zijn er nog enkele andere munten gekend van Filips van Saint-Pol, waarbij numismaten het oneens zijn over de plaats van aanmuntung:

(Schaal 1,5: 1)

Braspenning (dubbele groot)

Vz: Twee naast elkaar geplaatste schilden onder een naar links gewende toernooihelm; de helm is voorzien van een ingesneden helmkleed en een lelie als helmtooi; het linker schild draagt een gevierendeeld wapen (1. en 4. Bourgondië, 2. Brabant, 3. Limburg) en het rechter het wapen van Brabant; rondom, tussen twee parelcirkels, • PHS: BRABAN:COM: LINDI:ET:SCTI:PAVLI. •

Kz: Een kort gevoet kruis, met in het eerste kwartier de leeuw van Limburg, in het tweede en derde de lelie van Bourgondië en in het vierde de leeuw van Brabant; rondom, tussen twee parelcirkels, ✠MONDET: DOV:COMITIS:LINDI:ET:SCTI:PAVLI

Zilver – 33 mm Ø – 4,62 g^{19/}.

De Coster [4] klasseert dit stuk – een kopie van de Vlaamse dubbele groot “braspenning” die onder graaf Jan zonder Vrees vanaf 1409 te Gent werd geslagen – ook onder Walem, hoewel er geen enkel monetair document gekend is dat het bestaan van een dergelijke Brabantse dubbele groot uit dit atelier bewijst. Het is wel zo dat Jan IV vóór 1417 te Vilvoorde de Vlaamse dubbele groot “Penninck Jans” van hetzelfde type imiteerde (A. De Witte [6], nr. 443), maar het omschrift op de keerzijde ervan verwijst naar Brabant, wat bij de bovenstaande “braspenning” niet het geval is. Bovendien verschilt het

gewicht van deze dubbele groot aanzienlijk van de eerder beschreven drie-lander (eveneens een dubbele groot).

In 1890 poogt A. De Witte [7] aan te tonen dat deze dubbele groot van Filips van Saint-Pol zou geslagen zijn in Ruminghem (F), gelegen op 15 km ten noordoosten van Saint-Omer in het departement Pas-de-Calais. Tot een echte bewijsvoering komt de auteur niet, maar indirecte indicaties ^{20/} corroboreren deze stelling en de hypothese dat dit stuk daar geslagen werd in 1423 of 1424.

Een (enkelvoudige) groot van Filips van Saint-Pol van hetzelfde type kwam voor in de muntvondst van Amsterdam van 1918 [11], die tevens één exemplaar van deze dubbele groot bevatte. Vandaag is deze groot nog steeds het enige mij bekende exemplaar.

(Schaal 1,5: 1)

Goudgulden

Vz: Sint-Pieter, met nimbus, staat in vooraanzicht; hij houdt een sleutel in de rechterhand en een boek in de linker; voor hem, aan zijn voeten, een schild met een naar links klimmende leeuw; rondom, een cirkel, een parelcirkel, *SANCTVS* / *PETERVS* en een parelcirkel.

Kz: Een schild met een naar links klimmende leeuw, omgeven door vier kleinere schilden met respectievelijk een dubbele adelaar (bovenaan), een kruis (rechts), een onduidelijk gevierendeeld wapen (onderaan) en een naar links klimmende leeuw met gevorkte staart (links); dit alles binnen een dubbele omlijsting gevormd door vier puntbogen, afgewisseld met uitspringende rechte hoeken; rondom, *MOD* – *COM* – *SCI* – *PAV* en een parelcirkel.

Goud – 22 mm Ø – 3,28 g – verzameling Penningkabinet, Brussel.

A. De Witte [6], nr. 451.

Uit de foto blijkt dat de munt heel wat sporen van slijtage vertoont. A. De Witte [6] neemt in 1894 een eigenaardige, lees dubbelzinnige, houding aan door te stellen dat deze goudgulden mogelijk uit Walem afkomstig is. Dezelfde auteur verdedigde echter in 1890 [7] reeds de stelling dat dit stuk werd geslagen in één van Filips' bezittingen in Luxemburg.

Deze gulden met staande Sint-Pieter heeft geen Brabantse karaktertrekken maar vertoont gelijkenissen met de Arnoldusgulden^{21/} die hertog Arnold van Gelre in 1423 liet slaan, en met goudgulden van Jan van Beieren, prins-bisschop van Luik (° 1374 – † 1425). Ook hier is de bewijsvoering indirect, maar de vermoedens zijn sterk dat deze gulden inderdaad niet werd geslagen te Walem. Het betreft waarschijnlijk een imitatie door Filips van een munt van Jan van Beieren, aangemunt in één van zijn Luxemburgse bezittingen [7].

J.R. De Mey [5] treedt de stelling bij dat deze Sint-Pieter goudgulden niet te Walem werd geslagen. Hij is geneigd hem toe te wijzen aan Ligny, aangezien “dit graafschap zich in het gebied bevond waar de Luxemburgse munten circuleerden en het aldaar dus heel voordelig was om een Luxemburgs stuk te kopiëren” (sic). Harde argumenten kan De Mey echter niet voorleggen.

Mogelijk heeft Filips ook inspiratie gevonden bij de goudgulden met Johannes De Doper van zijn broer Jan IV, geslagen te Vilvoorde in 1417 (A. De Witte [6], nr. 442) waarvan echter geen enkel exemplaar is teruggevonden.

De dubbele groot met toernooihelm en de Sint-Pieter goudgulden behoren eveneens tot de categorie “zeer zeldzaam”, terwijl – zoals gezegd – de (enkelvoudige) groot tot nog toe uniek is.

Mogelijk zullen later documenten uit het Rijksarchief te Brussel informatie aanreiken voor het verder onderbouwen van de hierboven aangevoerde stelling dat deze munten inderdaad niet tot de Walemse muntenreeks behoren.

Voor goede aanvullende informatie hou ik mij van harte aanbevelen.

NOTEN

- ^{1/} De stad Saint-Pol (F), gelegen tussen Hesdin en Arras in het departement Pas-de-Calais, was de hoofdplaats van een gelijknamig graafschap, waartoe ook de heerlijkheid van Elincourt behoorde. Elincourt ligt op 15 km ten zuidoosten van Cambrai (Kamerijk).
- ^{2/} Een *elect* is een al verkozen en benoemde, maar nog niet gewijde bisschop.
- ^{3/} Vermoedelijk werd deze verzoening afgerond met het charter "Nieuw Regiment" van 12 mei 1422, waarin Jan IV nieuwe privileges toekende aan Brabant.
- ^{4/} De vermoedelijk te Ruminghem geslagen dubbele groot wordt verder in dit artikel behandeld.
- ^{5/} Volgens De Witte [7] werd de muntslag te Elincourt van Filips van Saint-Pol, als graaf van Ligny en Saint-Pol, vermoedelijk nooit gerealiseerd, aangezien de overeenkomstige munten (met name "chaises d'or" en kromstaarten) niet zijn teruggevonden.
- ^{6/} Hoewel Uyttebrouck [13] het werk van A. Wauters [1] in zijn bibliografie opneemt, maakt hij geen melding van een vergadering te Walem in 1422. Hij stelt wel dat niet alle bijeenkomsten werden opgelijst in zijn werk, wat volgens de auteur onder meer te maken had met het belang van het onderwerp van de vergadering. De bronvermelding van A. Wauters in verband met de bijeenkomst van 1422 is slechts een onachtzame verwijzing naar het hoofdstuk "Beden" van de Brabantse Rekenkamer, zonder opgave van het document waarover het gaat (zie [14], p. 653, voetnoot 3).
- ^{7/} De waardijn was één van de hogere functionarissen in een muntatelier. Hij behartigde de belangen van de muntheer, in casu Filips van Saint-Pol, en werd rechtstreeks en voor het leven door hem aangesteld. Hij zorgde er onder meer voor dat er voldoende muntmetaal naar het atelier vloeide. Inspectie op het lagere muntpersoneel viel ook onder zijn bevoegdheid (zie: E. Aerts & E. Van Cauwenberghe [1], p.13-16).
- ^{8/} De muntmeester stond aan het hoofd van een atelier dat aan hem werd toegewezen bij openbare verpachting. Als hoogste bieder moest hij, vooraleer hij zijn ambtstermijn kon aanvangen, een borgsom betalen. Meestal waren dit welstellende handelaars, goudsmeden of geldwisse-laars (zie: E. Aerts & E. Van Cauwenberghe [1], p.12-13). Naast de muntmeester waren er nog de contra-waardijn, de ijzersnijder (stempel-snijder of graveerder), de essayeur of keurmeester, de tesorier, de grif-fier en de werklieden.

- ^{9/} Toch dient hier een kritische noot te worden geplaatst: reeds op 11 oktober 1421 stond Filips van Saint-Pol zijn ruwaardschap af aan zijn broer Jan IV; dat er nadien nog gemunt werd op naam van Filips heeft meer te maken met het feit dat Filips van Saint-Pol nog steeds een belangrijke rol vervulde tijdens de naweeën van de ongelukkige interventies van Jan IV.
- ^{10/} Deze primaire bron kon door ons niet worden geconsulteerd.
- ^{11/} L. De Coster [4], p. 187-190. Een “acte d’empirance” is een officieel document, vaak uitgaande van de Rekenkamer, waarin werd aangekondigd dat de waarde van de gouden of zilveren munten, uitgedrukt in de rekeneenheid, werd verhoogd, en de nieuwe tarieven werden vermeld. *De facto* kwam dit dus neer op een devaluatie van de rekeneenheid.
- ^{12/} Vertaal “thioiz” door “Diets” of, lees vandaag, Nederlands.
- ^{13/} Wat overeenkwam met 1 groot en 16 mijten Brabants in plaats van 2 groot Brabants (1 groot Brabants = 3 engelsen of esterlins).
- ^{14/} Een “drielanders” is een zilveren munt van laag gehalte, die voor het eerst geslagen werd onder Jan IV. De naam vindt zijn oorsprong in het feit dat deze stukken gangbaar waren in Brabant, Henegouwen en Holland, de drie landen waarover Jan IV regeerde sinds zijn huwelijk met Jacoba van Beieren. Deze drielanders werden aangemunt met een allooï (gehalte) van VI deniers koningszilver (met andere woorden 5,75 deniers of 47,92 % zuiver zilver, wat dit stuk eigenlijk in de categorie biljoen doet vallen) en een snede van 83 stuks per mark (hetgeen leidt tot een theoretische gemiddelde massa van 2,9488 gram) [6]. Jan IV sloeg eveneens halve drielanders en kwart drielanders van een nog lager gehalte (IV deniers koningszilver), met een theoretisch gewicht van respectievelijk 2,1470 en 1,0735 gram. Voor details in verband met het onderscheid tussen koningszilver en zuiver zilver en de betekenis van het begrip “denier” in de context van allooï wordt verwezen naar Eric Aerts & Eddy Van Cauwenberghe [1], p. 66-70.
- ^{15/} Ligny-en-Barrois is een stad in Lotharingen in het noordoosten van Frankrijk (thans département de la Meuse). De Heerlijkheid Ligny-en-Barrois kwam in 1240 in handen van de graven van Luxemburg.
- ^{16/} Als hertog van Brabant bracht Filips van Saint-Pol te Leuven ook een dubbele groot uit waarvan de voorzijde sprekend gelijk op de drielanders van Walem. Deze munt werd echter, om evidente redenen, niet meer drielanders genoemd, maar “dubbele labbaye” (of dubbele braspenning); ze draagt op de keerzijde het omschrift “moneta facta lovaniï” (geld geslagen te Leuven).

- ^{17/} De foto's werden door de auteur genomen met toestemming van het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek van België, Keizerslaan 4 1000 Brussel (met dank aan prof. dr. Johan van Heesch en zijn medewerkers).
- ^{18/} A. De Witte [6] beschrijft het wapen van het linker schild ten onrechte als dat van Brabant-Bourgondië. De leeuw in het vierde kwartier heeft duidelijk een gevorkte staart, ook op zijn eigen gegraveerde afbeelding op plaat XXIII.
- ^{19/} De foto van dit stuk werd ter beschikking gesteld door munthandel "Jean Elsen & ses fils s.a."
- ^{20/} A. De Witte vindt deze verklaring plausibel omwille van het feit dat Filips de Goede, graaf van Vlaanderen en leenheer van Filips van Saint-Pol, deze laatste op 1 december 1422 machtigt om van de bewoners van zijn bezittingen éénmalig een schatting te heffen om zijn pecuniaire toestand te verbeteren.
- ^{21/} Andere benamingen voor deze munt waren "clemmergulden" of "knapkoek" (een volksbenaming voor minderwaardige goudgulden die door hun laag allooi "bros zijn als knapperige koek").

BIBLIOGRAFIE

- [1] E. AERTS & E. VAN CAUWENBERGHE, *Organisatie en techniek van de muntfabricage in de Zuidelijke Nederlanden tijdens het ancien régime*, in *Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde*, 1987, p. 7-144.
- [2] S. DAEMS, W. MARIVOET, J. VAN BUGGENHOUT & K. VERRETH, *Van Waelhem tot Walem, historiek van een kleine gemeente met een groot verleden*, Walem, 2005.
- [3] P. DE CANTILLON, *Vermakelykheden van Brabant, en deszelfs onderhoorige landen*, Antwerpen-Rotterdam, 2007.
- [4] L. DE COSTER, *Nouvel atelier monétaire dans le Duché de Brabant*, in *Revue de la Numismatique belge*, 1854, p. 182-199 & pl. XII.
- [5] J.-R. DE MEY, *Een ten onrechte als Brabants beschouwde goudgulden dient toegeschreven te worden aan Ligny*, in *Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde*, 1988, p. 35-36.
- [6] A. DE WITTE, *Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant et marquis du Saint Empire Romain*, deel 1, Antwerpen, 1894.
- [7] A. DE WITTE, *Un nouvel atelier monétaire artésien*, in *Revue Numismatique*, 1890, p. 71-86.
- [8] A. GIELENS, *Documenta Campinia historica. Keuren 3: Waelhem*, in *Oudheid en Kunst*, 1936, p. 1-21.
- [9] A. GOETSTOUWERS, *Geschiedenis der Vrijheid Walem*, uitgave van de vzw Berthouderskring afdeling Mechelen en afdeling Sint-Katelijne-Waver, 1979.
- [10] J. MERTENS & P. VANDEWALLE, *Metrologisch vademecum voor Vlaanderen*, Brugge, 2003.
- [11] M. SCHULMAN, *De muntvondst te Amsterdam*, in *Jaarboek van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde*, 1919, p. 1-49 & pl. I.
- [12] C.-P. SERRURE, *Vaderlandsch museum voor Nederduitse letterkunde, oudheid en geschiedenis*, deel 1, Gent, 1855, p. 201-205.
- [13] A. UYTTEBROUCK, *Le gouvernement du duché de Brabant au bas moyen âge (1355-1430)*, Brussel, 1975.

- [14] A. WAUTERS, *Histoire des Environs de Bruxelles – ou description historique des localités qui formaient autrefois l'annexion de cette ville*, Brussel, 1855, p. 646-666.
- [15] Stadsarchief Mechelen, *Scabinaele akten der Vryheyd van Waelhem*, deel 1 (1547-1584), folio 140, registernummers 254 en 255 van 29 april 1578;
Stadsarchief Mechelen, *Scabinaele akten der Vryheyd van Waelhem*, deel 2 (1578-1641), folio 2, registernummers 1 en 2 van 29 april 1578.
- [16] Stadsarchief Mechelen, *Scabinaele akten der Vryheyd van Waelhem*, deel 2, in *Index van eenen Contract Register van 1578 tot 1641*, registernummer 65, gedateerd 5 maart 1609.
- [17] “*Evaluacion de plusieurs monnaies d’or – Evaluacion de monnaies d’argent*”, januari 1433 (1434 n.s.), Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer, Administratieve dossiers, karton 64 (I), katern 43.
- [18] *Memoriën van Anthonio de Succa: tentoonstelling Koninklijke Bibliotheek*, Brussel, 1977, deel II: Transcriptie, platen.